

ALTERNATİF YAKLAŞIMLAR

1. Erdem Epistemolojisi

Yetenek epistemolojisi (virtue epistemology) de diyebileceğimiz bu yaklaşım, bilgi elde etme sürecinde dış etkenlerden ve özelliklerden ziyade zihnin yetenek ve başarılarına odaklanır. Bu yaklaşım, ahlak felsefesinde kökleri Aristoteles'e kadar uzanan erdem ahlakı düşüncesinin epistemolojiye uyarlanmış halidir. Onun ilk temsilcisi Linda Zagzebski sayılabilir. Ernest Sosa, önemli takipçilerden biridir. Alvin Goldman ise yetenek epistemolojisini kendi yaklaşımı içinde bir yere koyar.

Erdem ahlakı, ahlaki bir davranışın bir erdemi kişisel bir özellik haline getirmiş öznenen çıkabileceğini ileri sürer. Örneğin dürüstlük, ahlaki bir erdemdir. Ama o, tıpkı renklerle nesnelere arasındaki ilişkide olduğu gibi öznenin doğal bir özelliği değildir. Renkler, nesnelere bağımsız varlığa sahiptir ancak nesnelere olmadan da var olamazlar. Özne de ahlaki niteliklere sonradan sahip olur. Bazı kişiler, bazı yeteneklere doğuştan yatkın da olabilirler. Her iki durumda da bu sahip olma durumu, ahlaki bir eğitimle mümkündür. Bir heykeltıraşın defalarca taşa şekil verip el becerisini geliştirmesi gibi ahlaki özne de bu erdemleri benimseyerek hayatına uygulamak için defalarca ona uygun davranması gerekir. Ahlaki erdem bu şekilde belirli bir süre sonra öznenin yeteneği ve onun davranışlarının bir niteliği haline gelir. Dürüstlük gibi ahlaki bir erdem, öznenin huy, karakter veya mizacı haline gelmemişse onun davranışında görülen dürüstlük, ahlakın bir göstergesi değildir. Bu sadece şans eseri dürüstlük olabilir.

Sosa ve Zagzebski, erdem ahlakının bu mantığını epistemolojiye uygular. Erdem (virtue) epistemolojisi, bilgide ve gerekçelendirmede zihinsel yeteneklerin (virtues) işlevine vurgu yapar. Buna göre bilme, bir zihin yeteneği halini alırsa bu yeteneğin sonucu olarak ortaya çıkan ürüne bilgi denilebilir. Onun farklı biçimleri vardır. Ancak son zamanlarda en öne çıkanı, Ernest Sosa'nun geliştirdiği yaklaşımdır.

2. Sosyal Epistemoloji

Geleneksel epistemoloji, bireylerin sahip oldukları zihinsel yetenekler aracılığıyla kendi başlarına bilgiyi elde edebileceklerini ileri sürer. Zihin, kendisini çevreleyen tüm unsurlardan bağımsız ve özerk olarak bilmeye muktedirdir. Özellikle Kartezyen gelenek, bireyi kendisini çevreleyen dünyadan soyutlayarak bilginin elde edileceğini düşünür. Alvin Goldman, buna bireyin izole edilmiş zihni faaliyetlerine dayanması nedeniyle bireysel epistemoloji adını verir.¹

Epistemoloji günümüze kadar özellikle Descartes'ın etkisi ile büyük oranda bireysel temelde ilerlemiştir. Bireysel epistemoloji, bilginin öznenin sahip olduğu zihinsel içeriklere bağlı olarak ortaya çıktığını ileri sürer. Özne, kendisini çevreleyen dünyadan bağımsız bir şekilde sahip olduğu bilme araçları ile bilgiyi elde eder. Descartes, bilme sürecinin öznenin kendisine/zihnine ait şeylerin bilgisi ile başladığını iddia eder. Bu şekilde geleneksel epistemolojinin temel karakteri, bilgiyi bireyin özerk teşebbüsünün sonucu olarak görmesidir. Bu ana akımın dışında gelişen yaklaşımlardan birinin de

---

¹ Goldman 1999, s. 4. Alvin I. Goldman, "Social Epistemology: Theory and Applications", *Royal Institute of Philosophy Supplement*, sayı: 64, 2009, s. 1.

sosyal epistemolojidir. Sosyal epistemolojiye göre bireysel teşebbüsün yanında toplumsal teşebbüsle oluşan bilgiler de vardır. Epistemik özne, içinde yaşadığı toplumun ve tarihin bir parçasıdır ve bunlardan bağımsız bir bilgi sürecinden bahsetmek anlamsızdır.²

Sosyal epistemoloji çalışmalarının izini geleneksel epistemoloji içinde sürmek mümkündür. Tanıklık, geleneksel bilgi elde etme araçlarından biridir ve tanıklık bilgisi, bireyler arası bir etkileşimin sonucu olarak ortaya çıkar. Bilgilerimizin büyük bir bölümünü oluşturan tanıklık bilgisinde özne, başkalarının aktardığı bilgileri kabul eder. Hume'a göre tanıklıktan gelen inanç ve gerekçelendirme nihai olarak bireyin kişisel tecrübesine dayanır. Fakat Hume, bilginin elde edilmesinde toplumsal süreçlere de işaret eder ve tanıklığın önemli bir bilme aracı olduğunu ileri sürer. Bu nedenle Hume'un bilgi konusunda *indirgemeci* tarzda bireyci bir epistemolojiyi savunduğunu söylemek zordur.³

Sosyal epistemoloji, tanıklık bilgisi üzerinden geleneksel epistemoloji içerisinde kısmen var olsa bile dışsal bir yapıya sahip olan bu akım, 1980'lerden itibaren belirgin bir görüş halini almaya başlamıştır.⁴ Onun bağımsız epistemoloji disiplini olarak ortaya çıkmasında Steve Shapin, Alvin Goldman ve Steve Fuller'in önemli etkisi vardır. Bugün *Social Epistemology ve Episteme* adında iki önemli dergi, ağırlıklı olarak sosyal epistemoloji üzerine makaleler yayımlar.

Goldman'a göre bireysel epistemoloji, bilgi elde etme süreçlerinden biri olmakla birlikte tek süreç değildir. Ona göre bazı bilgilerimizin işbirliğine ve etkileşime dayalı doğası vardır. Bireyler, her iki şekilde de bilgiye ulaşabilirler. Özne, bazen zihinsel yetenekleri ile baş başa karar verirken bazen de birlikte çalıştıkları, aynı sosyal ortamları paylaştıkları insanlarla etkileşim içinde bilgi edinme süreçlerine sahiptir. Bilgiyi ortaya çıkaran tek başına bireyin zihni değildir. Zihin, bazı durumlarda diğer zihinlerle etkileşim içinde çalışır.⁵

Klasik epistemoloji, standart ölçüleri olan bir doğruluğu yakalama çabasıdır. Goldman'ın bu yönüyle doğruya götüren veya doğruluğu arayan epistemoloji (veritistic epistemology) adını verdiği bu yaklaşım, hangi davranış ve düşünce biçimlerinin bizi yanlıştan alıkoyacak yerinde etkilere sahip olduğunu araştırır. Cevap, sosyal olmayan davranış ve düşünce biçimleridir. Oysa sosyal epistemolojiye göre sosyal davranışlar ve diğer zihinlerle etkileşim içinde işleyen düşünceler de bizi bilgiye götürür.⁶

Bu yönüyle sosyal epistemoloji, bilginin sosyal boyutlarına vurgu yapan bir çalışma alanıdır. Goldman, bunu açıklamak için bilginin sıkı ve gevşek olmak üzere iki tür kullanımından bahseder. Daha sonra bu kullanımları göstermek için bilginin dört farklı tanımını şu şekilde verir:

- (1) Bilgi = İnanç
- (2) Bilgi = Kurumsallaşmış İnanç
- (3) Bilgi = Doğru İnanç
- (4) Bilgi = Gerekçelendirilmiş Doğru İnanç (Artı)

3. Doğallaştırılmış Epistemoloji

Doğallaştırılmış epistemoloji, temelde bilginin doğa bilimlerinin yöntemleriyle elde edilebileceğini ileri süren yaklaşımların ortak adıdır. Bu nedenle standart bir doğallaştırılmış epistemoloji düşüncesinden bahsedilemez. Bu çeşitliliğin ortak noktalarından biri, Platon'a kadar uzanan ve bilginin unsurlarını sayarak özcü bir tanıma ulaşmaya çalışan geleneksel epistemolojiye karşı duruştur. Doğallaştırılmış

² Goldman 2009, s. 1. İyi 2010, ss. 70, 72.

³ Saul Traiger, "Experience and Testimony in the Hume's Philosophy", *Episteme*, sayı: 7/1, 2010, ss. 42-57. Angelo Corlett, "Analyzing Social Knowledge", *Social Epistemology*, sayı: 21/3, 2007, ss. 231-247.

⁴ Traiger 2010, s. 43. Lorraine Code, "Testimony, Advocacy, Ignorance: Thinking Ecologically about Social Knowledge", *Social Epistemology*, editör: Adrian Haddock, Alan Millar ve Duncan Pritchard, Oxford University Press, New York 2010, s. 30.

⁵ Goldman 1999, s. 5.

⁶ Goldman 1999, s. 6.

epistemolojide geleneksel yaklaşıma karşı iki farklı duruş vardır. Birincisi, Rorty ve Quine'nin özcü bilgi tanımını tamamen reddeden radikal tepkisidir. İkincisi ise geleneksel epistemolojinin terim ve yaklaşımlarına karşı daha uzlaşmacı ve ılımlı bakan dışsalcı epistemolojidir.

Geleneksel tanıma itiraz eden William James (1842-1910) ve Willard V. O. Quine (1908-2000) gibi düşünürler, bilgiyi fenomenolojik bir bakışla ele alırlar ve betimleyici tanımlara yönelirler. Geleneksel tanım, bilgi üreten özerk bir zihinden hareket ederken buna itiraz edenler bilgiyi bireyin hayatını sürdürmesini sağlayan ve onu çevreye adapte eden bir araç olarak düşünürler. Bilgi, bilmeye konu olan şeylerin unsurlarını sayarak tanımlanır. Unsuruları saymanın üzerine ilave bir bilgi niteliği koymak, uzun ve gereksiz bir yoldur. Normatif epistemoloji diye ifade edilen geleneksel yaklaşım ise bilinen şeyin değil bilginin unsurlarını sayar.

"Doğallaştırılmış epistemoloji" ifadesi, Quine'e aittir. Quine, "Epistemology Naturalized" (1969) adlı makalesinde genel olarak felsefenin doğa biliminin içleminde değil kaplamında olduğunu ileri sürer. Felsefe, bilimin alt dalıdır ve ondan daha ilkelidir. Felsefenin başarısı bilimin kurallarına bağlı kalmasına dayanır. Bu nedenle kendisini bilimin üstüne koyan ve bilim üzerinde eleştiri yetkisini kendinde gören bir felsefesinin reddedilmesi gerekir. Quine, bilginin mahiyeti ile ilgili sorunların da deneysel psikolojinin konusu olduğunu düşünür. O, epistemolojinin psikoloji karşısında özerk ve imtiyazlı bir statüye sahip olduğu tezini reddeder. Epistemoloji kesin bir bilgi ortaya koymanın yollarını arayamaz, bu bilimin işidir.⁷

4. Pragmatizm

Pragmatizmin kurucu, William James (1842-1919) kabul edilir. Charles Sanders Peirce (1839-1914) ve John Dewey (1859-1952) de diğer önemli pragmatizm düşünürleridir. James, Amerika'da ilk psikoloji laboratuvarını açan kişi olarak önemli bir üne sahiptir. Onun psikolojik yaklaşımının temelinde davranışçılık yatar. Buna bağlı olarak James, beyni dış etkilere bağlı tepkilerin olduğu bir koordinasyon merkezi olarak görür. Zihin ve onun alışkanlıkları, öznenin geçmiş tecrübelerine bağlı olarak oluşur. Zihin, bu tecrübelerini sürekli olarak daha önce karşılaşmadığı yeni durumlara uyarlayıp özneyi yaşamış olduğu çevreye adapte eder.

James, epistemolojiyi Quine'den çok daha önce psikolojinin bir alt disiplini olarak kabul eder. Onun pragmatizm düşüncesine göre doğruluk ve gerçeklik yalnızca eylemlerin sonuçları ile değerlendirilir. Doğruluk ve gerçeklik, öznenin sahip olduğu bakış açısından, zihinsel kanaatlerinden, dolayısıyla hayat amaçlarından ve eylemlerden bağımsız değildir. Bu nedenle doğruluk, eylemlerin sonuçları, sağladıkları tatmin, başarı ve yararları ile değerlendirilir. Pragmatizmde bütün düşünce ve yaklaşımlar, uygulamadaki işlevleri ve sonuçları bakımından ele alınır.⁸

Bilgi, öznenin ve onu yönlendiren zihnin dış dünyaya adapte olma çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu açıdan hiçbir bilgi kesin, nihai ve değişmez değildir. Bilginin anlamı, epistemik öznenin sorunlarını çözme kapasitesinde aranır. Eğer bir bilgi ya da düşünce bir sorun çözemiyor, öznenin hayatında canlı bir etki meydana getiremiyor ve yaşadığı çevreye uyum sağlamasına katkı yapmıyor ise bu haliyle onun sadece zihin dışı bir gerçekliğe karşılık geldiğini ileri sürerek bilgi olduğundan bahsedemeyiz. Uzayın derinliklerindeki bir olguya uygunluk ya da bizden çok uzakta yaşayan insanların günlük hayatta yaptıkları sıradan işler, sırf zihnin dışında bir gerçeklikleri olduğu için öznenin bir inanç meydana getiremez. James, bunlara ölü inanç adını verir. Zihin onları duyduğunda hiçbir tepki vermez ve anında siler atar.

---

⁷ W. V. Quine, "Epistemology Naturalized", *Epistemology: An Anthology*, editör: Ernest Sosa ve Jaegwon Kim, Blackwell Publishing, Malden MA, 2003, ss. 292-300. Hilary Kornblith, "The Naturalistic Project in Epistemology: Where Do We Go From Here?", *Naturalized Epistemology and Philosophy of Science*, editör: Chienkuo Michael Mi ve Ruey-lin Chen, Rodopi Press, Amsterdam ve New York 2007, ss. 39-60.

⁸ John R. Shook, *Amerikan Pragmatizminin Öncüleri*, çeviren: Celal Türer, Üniversite Kitapevi, İstanbul 2001, s. 9.

Pragmatizm, geleneksel epistemolojiye en aşırı eleştirileri yönelten dışsalcı teorilerden biridir. İçselcilik ve dışsalcılığın kavramsallaşmasından çok önce, 20. yüzyılın başında James, Clifford'un bireyin amaç ve beklentilerinden bağımsız doğruluk fikrini savunduğu "The Ethics of Belief" (1877) adlı makalesine karşı "The Will to Believe" (1896) makalesini yazarak bir anlamda içselcilik ve dışsalcılık ayrımının ve doğallaştırılmış epistemolojinin habercisi olmuştur. Pragmatizmin çağdaş dönemdeki en önemli temsilcisi, Richard Rorty (1931-2007) sayılır.

Rorty, geleneksel epistemolojiyi tedaviye muhtaç bir girişim olarak niteler. O, Quine, Wittgenstein (1889-1951) ve Derrida'nın (1930-2004) düşüncelerinde ortak olan noktaları da göz önüne alarak geleneksel epistemolojinin kökten yanlış temeller üzerine inşa edildiğini söyler. Bununla da yetinmez, onun ölüme giden yolda can çekiştiğini ileri sürer.⁹ Rorty'ye göre bilgi, zihnin onu taşıyan bireyden bağımsız faaliyetinin ürünü olamaz. Bu anlamda bilgi zihinsel bir başarı değildir aksine hayatın amaçlarına dayanan bağlamsal bir olgudur. Bilgi, her öznenin kendisine ait deneyimleri ve sahip olduğu zihin alışkanlıklarına göre ortaya çıkar. Buradan hareketle Rorty, inançlar için standart gerekçelendirmelerin imkânını reddeder. İnançları bilgi haline getiren şey, kanıtlar değil söylemdir. Başka ifade ile kanıt adını verdiğimiz şeyler, öznenin kendine özgü yaşam dünyasının ürünü olan veya zihin alışkanlıklarına dayalı olarak ortaya çıkan bir söylemin parçasıdır. Kanıt, onu kullanan öznenin deneyimlerinde bağımsız bir şekilde bir inanca gerekçe sağlayamaz.

Rorty'ye göre epistemik öznenin yaşam dünyasının ötesine yerleştirilen "doğru" ve "gerçek" de dâhil olmak üzere eylem ve söylemlerinin dışında kalan her şey boş ve değersizdir. Geleneksel epistemoloji, bilgiyi zihin alışkanlıklarından bağımsız ve kişisel deneyimlerin ötesinde bir gerçeklikle ilgili olarak tanımlar. Bilgi, hatalı bir şekilde özerk ve soyut bir zihnin içerikleri ile sınırlı kabul edilir. Oysa bilgi, bizi etkileyen ve dönüştürebildiğimiz bir dünya ile ilgilidir. Özne için yararlı olan şeyler, bilginin alanına girer. Bu yararlılık düşüncesine aşkın bir doğruluk yoktur. Özne üstü doğruluk, sırf masa başı felsefecilerinin zihinsel araştırmalarına konu olabilecek bir fantezidir. Bilgi ortaya koyan öznenin deneyimine dayalı doğruluk ise hareketli, değişken ve ihtiyaçlara göre yeniden yaratılan bir şeydir.¹⁰

5. Evrimci Epistemoloji

Erdem epistemolojisini istisna tutarsak bu bölümde yer alan epistemolojik yaklaşımların bazı ortak özellikleri vardır. Bunların her biri, geleneksel epistemolojinin bir masa başı yaklaşımı olduğunu ve epistemik özneye ait bilgi süreçlerine bakmak yerine öznenin hayatını aşan bir doğruluk ve hakikat düşüncesinin peşine düştüğünü ileri sürer. İkinci olarak epistemolojinin normalleşmesi veya doğallaşması için geleneksel a priori epistemolojinin, "gerekçelendirme", "a priori" ve "a posteriori" başta olmak üzere kullanmış olduğu terimleri tamamen terk etmesi önerilir. Terk etme düşüncesini, farklı bir gerekçe ile erdem epistemolojisi de paylaşır. Onun gerekçesi, içselci ve dışsalcı yaklaşımların sürekli rekabet halinde oldukları ancak sorunları çözmeye yetecek güçlü bir yaklaşım ortaya koyamadıklarıdır. Bu nedenle her iki yaklaşımın da çözüme katkı sağlamayan terimleri terk etmesi önerilir. Bunlardan başka bazı özellikler de ortaya koyulabilir ancak hepsinin ötesinde çok daha temel bir ortak nokta vardır. Bu nokta, zihne, akla ve makul olmaya (rationality) yüklenen anlamla ilgilidir.

Geleneksel epistemoloji, bilgi elde etmede aklın işlevini epistemik öznenin dış dünyaya dair öznel tecrübelerinden bağımsız bir şekilde betimler. Bilgi, tüm çevresel koşullardan, biyolojik ve antropolojik etkilerden uzak bir aklın ürünü olan kanıtlara dayalı olarak ortaya çıkabilir. Sosyal epistemoloji, doğallaştırılmış epistemoloji ve pragmatizm başta olmak üzere radikal dışsalcı epistemolojiler ise bu

⁹ Steup 2008, s. 472. Rorty bunu *Philosophy and the Mirror of Nature* (New Jersey: Princeton Press) adlı kitabında 1979 yılında söyler. Bu geçen zaman içinde a priori/geleneksel epistemoloji ölmemiş aksine dikkate değer bir canlanma ve azımsanamayacak bir gelişme göstermiştir. Özellikle Chisholm'un çalışmalarında geleneksel epistemolojinin umutsuzca bir çaba olmadığı ortaya koyulmuştur. Steup 2008, s. 473.

¹⁰ Baç 2007, s. 581.

iddiayı reddederek aklın işlevinin özneyi yaşamış olduğu biyolojik, sosyal ve kültürel çevreye adaptasyon olduğunu ileri sürerler. Bu açıdan rasyonellik, aklın öznenin içinde bulunduğu dünyaya karşı adaptasyon başarısı olarak kabul edilir.

Rasyonelliğe yüklenen bu anlamın daha gerisinde zihin kavramı ile ilgili bir yaklaşım yatar. Geleneksel epistemoloji, zihni çevresel koşullardan hatta öznenin bedeninden tamamen bağımsız bir (bilgi üretme) mekanizma(sı) olarak kabul eder. Evrimci yaklaşım ise dış dünyayı, duyuları ve zihni bilgi edinme sürecinde birbirinden ayrı görmez. Bu açıdan evrimci epistemolojinin geleneksel yaklaşımın zihin ve rasyonellik (makullük) yaklaşımlarına karşı alternatif bir bakış olduğunu söyleyebiliriz. Onun geleneksel epistemolojiden temel ayrımı, zihin ve rasyonellik terimlerine farklı bakmasında yatar.